

GÁBOR R. ISTVÁN

„Reményvesztett dolgozók” a fejlett piacgazdaságokban

A cikk az ún. reményvesztett dolgozók – az elhelyezkedés kilátástalanságába beletörődni kényszerült állástalanok – fejlett piacgazdaságú országokban követett számbavételi elveiről és gyakorlatáról, a reményvesztettek fogalmának elméleti értelmezéséről, valamint a reményvesztettség nemzetközi tapasztalatairól ad áttekintést. Az áttekintésből egyebek között az derül ki, hogy a reményvesztettség statisztikai kritériumai jóval kevésbé kiforrottak és szabványosak, mint a munkanélküliség ismérvei. Emellett elméleti megalapozottságuk kérdéses, s tényszerűen sem igazolható, hogy az e kritériumok alapján reményvesztetteknek minősülő más inaktív gazdasági csoportoknál valóban jóval szorosabban kötődnek a munkaerőpiachoz.*

Miközben az 1990-es évek első felének átalakulási válsága Magyarországon a foglalkoztatottak számát közel másfél millióval vetette vissza, a munkanélküliek száma feleannyira sem emelkedett, annak ellenére, hogy közben a munkaképes korú lakosság demográfiai okokból mintegy százezerrel gyarapodott. Jogos-e az a kézenfekvőnek tűnő feltételezés, hogy a foglalkoztatottak állományának szűkülése és a munkanélküliek állományának bővülése közötti tetemes *különbség* mögött – amely a statisztikákban a gazdasági aktivitás drasztikus visszaeséseként, munkaerőállomány-csökkenésként mutatkozik – jelentős részen az elhelyezkedés kilátástalanságába beletörődni kényszerült állástalanok („reményvesztett dolgozók”) *rejtett* munkanélkülisége áll, akik az elhelyezkedési lehetőségek javulását érzékelve várhatóan újra megjelennek majd állásigénylőkként a munkaerőpiacon?

Hogy a gazdasági aktivitás 1990-es évek első felében Magyarországon kimutatott drasztikus visszaesésének jelentős részben reményvesztettségre való visszavezetése legalábbis nem eretnek feltételezés, mutatják az OECD-országok munkaügyi szakembereinek körében a reményvesztettség értelmezéséről és méréséről fel-fellobbanó viták. Az e vitákban megfogalmazódott legradikálisabb álláspont szerint csak a munkanélküliek és a reményvesztett dolgozók *együttes* száma adhat reális képet a munkanélküliségi probléma súlyosságáról. De a kevésbé radikális álláspontot vallók szerint is a reményvesztett dolgozók *automatikus* kirekesztésével a piacgazdaságok munkanélküliségi statisztikája tendenciózusan torz adatokat szolgáltat a politikai döntéshozatalhoz. S a legmérsékeltebb álláspont szerint is – amelyet mind több fejlett piacgazdaságú ország statisztikai gyakorlata követ – a munkanélküliek *mellett* a formálisan gazdaságilag inaktív, de „marginális munkaerő-

* A cikk alapjául szolgáló tanulmány a Munkaügyi Minisztérium megbízásából *A tartós munkanélküliek munkaerő-piaci kötődése, munkaerő-piaci áramlásai és segélyezése* címmel a BKE emberi erőforrások tanszékén folyó kutatás keretében készült.

piaci kötődésű” csoportok („rejtett munkanélküliek”, illetve „átmeneti dolgozók”) számának, szociodemográfiai összetételének és gazdasági státusváltozásainak alakulását is célszerű rendszeresen, a munkaerő-állományban részt nem vevő más csoportokétól elkülönítve nyomon követni.

A hivatalos munkanélküliségi adatokkal kapcsolatos fenntartásokat látszik alátámasztani a foglalkoztatási és munkanélküliségi adatok konjunkturális hullámmozgása: gazdasági fellendüléskor rendszerint nő, recesszióban pedig csökken a statisztikailag kimutatott gazdasági aktivitás. E szerint a foglalkoztatás fellendüléskori bővülése valóban lappangó munkanélküliséget hoz felszínre – részben korábbi rejtett munkanélkülieket juttat munkalehetőséghez, illetve készítet aktív álláskeresőkre –, míg gazdasági visszaeséskor ennek az ellenkezője következik be. A munkaerő-állomány e cikluspárhuzamos hullámmozgása mögött ráadásul a rejtett munkanélküliség még nagyobb ingadozásai állhatnak (sőt a munkaerő-állomány cikluspárhuzamos hullámmozgása híján is feltételezhető konjunktúrafüggő rejtett munkanélküliség), tekintettel az ún. pótlólagos dolgozók számának cikluselentétes ingadozásaira, amikor is állástalanná váltak kieső keresetének pótlására háztartásuk korábban inaktív tagjai kényszerülnek átmenetileg belépni a munkaerő-állományba.

Ugyancsak e fenntartásokat erősíti, hogy a reményvesztetteket is magában foglaló munkanélküliségi mutató országok közötti szóródása szignifikánsan kisebb, mint a *nélkülik* mért munkanélküliségé. Ez ugyanis azt sugallja, hogy egyes országok tartósan kiugróan jónak mutatózó munkanélküliségi teljesítménye részben pusztán a munkanélküliségük eltérő természetéből – a reményvesztettség nagyobb gyakoriságából – fakadó látszat.

E fenntartások megalapozottságának tisztázása nálunk, az átalakulási visszaesés okozta rendkívüli foglalkoztatáscsökkenés folytán, különösen nagy gazdaság- és foglalkoztatáspolitikai horderejű. Amennyiben megalapozottak, ez azt jelenti, hogy a munkanélküliség adott mértékű csökkentéséhez nemcsak a munkaalkalmak lényegesen nagyobb bővülésére lehet szükség, mint a pillanatnyi munkanélküliségi adatokból következnek, hanem speciális munkaerő-politikai programokra is a reményvesztett dolgozók újraelhelyezkedési hátrányának, ezzel egyszersmind a munkaerőkereslet-bővülés bérinflációs hatásának mérsékléséhez. A szakmai érdeklődésen túl e nagy horderejű gazdaság- és foglalkoztatáspolitikai megfontolások irányították figyelmünket a reményvesztettség jelenségére.

Reményvesztett dolgozók a statisztikában – nemzetközi konvenciók és nemzeti sajátosságok

A keynesi gazdaságtanból eredeztethető felfogás szerint a munkanélküliség eltántoríthat az álláskeresőstől.¹ Emiatt az elhelyezkedési lehetőségek rosszabbodásakor növekszik, javulásakor pedig csökken azoknak a „rejtett munkanélkülieknek” a száma, akik bár elhelyezkednének, időlegesen kivonulnak a munkaerőpiacról: felhagynak az álláskeresőssel. Ennek megfelelően a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet ajánlására az OECD-országok statisztikái, bár nem sorolják őket a munkanélküliek közé, a munkaerő-állományban részt nem vevő sajátos *köztes* csoportként: reményvesztett dolgozókként külön kimutatják őket.²

Az eljárás indoklására leggyakrabban felhozott érv, hogy aktív álláskeresőstől való

¹ Ezt a felfogást fejt ki és támasztja tényyszerűen is alá *Mincer* [1966], [1971]. *Mortensen* [1986] szakirodalmi áttekintéséből szintén e felfogás centrális szerepe tűnik ki az álláskereső-elemzésekben.

² Ezt a gyakorlatot erősítette meg 1979-ben az Egyesült Államok közeleménye által felkért szakértői bizottság minimális szavazattöbbséggel – 5:4 arányban – jóváhagyott álláspontja, amely ugyanakkor kivételt tett volna azokkal a reményvesztettekkel, akik a megelőző hat hónapban próbálkoztak álláskeresőssel: a bizottság javaslata szerint ők munkanélkülieknek minősültek volna (*Finegan* [1981]).

tartózkodásuk tanúsága szerint a munkanélkülieknél ugyan gyengébben, a gazdaságilag inaktívak más csoportjainál – elhelyezkedni nem kívánóknál, illetőleg elhelyezkedésre ez idő szerint készen nem állóknál – viszont szorosabban kötődnek a munkaerő-állományhoz (az előbbieknél kevésbé, az utóbbiaknál inkább akarnak állást); s hogy nem lévén aktív álláskeresőkként érzékelhetően jelen a munkaerőpiacon, a munkanélküliektől eltérően (s e tekintetben hasonlóan a munkaerő-állományban részt nem vevő más csoportokhoz) nem fejtenek ugyan ki fegyelmező hatást a béralakulásban, viszont akárcsak a munkanélküliek, ők is munkaalkalomra tartanak igényt. A munkanélküliektől való elkülönítésük gyakran emlegetett indoka még, hogy míg az álláskereső viszonylag objektívan értékelhető ismérv, addig az elhelyezkedési esélytelenség mint az álláskeresővel való felhagyás indoka túlságosan szubjektív alap a gazdaságilag aktívnak – munkanélkülinek – minősítéshez.

Bár a reményvesztettek köztes minősítésének ezekben az *elvi* szempontjaiban – munkaerőpiachoz való kötődés, béralakulásra kifejtett hatás, elhelyezkedési szándék eltökéltsége és objektív minősíthetősége – általános az egyetértés, a reményvesztettek statisztikai elhatárolásának *gyakorlatában* nagy a változatosság és változékonyság. (Szemben a munkanélküliség statisztikai elhatárolásával, amelynek nemzetközi egységesítésére komoly erőfeszítések történtek.) Különböznek a munkaerő-felvételekben a reményvesztetti státusz kipuhatólására feltett konkrét kérdések és a válaszlehetőségek, eltérők az elhelyezkedésre való készenlét megítélésének kritériumai, eltérések vannak a korábbi álláskeresőnek tulajdonított jelentőségben stb.³

Az Egyesült Államokban például az 1994 *előtti* statisztikákban azok minősülnek reményvesztetteknek, akik álláshoz szeretnének jutni, s az álláskeresőstől való tartózkodásukat az alábbi öt ok közül eggyel vagy többel indokolják: 1. nincs a környéken a tevékenységi körébe vágó munkaalkalom; 2. hiába próbált állást találni; 3. nincs meg a szükséges iskolázottsága, képzettsége, tudása, jártassága; 4. a munkáltatók túl fiatalnak vagy túl idősnek találják; 5. diszkrimináció, büntetett előélet vagy várható katonai bevonulás mint „egyéb egyéni hátrány”. (A csökkent munkaképességre való hivatkozás mint „egyéb egyéni hátrány” nem számít reményvesztettségi indoknak, a háztartási teendőkre, iskolai tanulmányokra vagy betegségekre – is – hivatkozók pedig elhelyezkedésre készen nem állókként nem minősülnek reményvesztettnek.) Az ilyen indokokat megjelölők esetében nem firtatják, készen állnak-e az elhelyezkedésre: automatikusan reményvesztettként sorolják be őket. A válaszok alapján „álláspiaci” (1–2. *indok*) és „egyéni okokból” (3–5. *indok*) reményvesztetteket különböztetnek meg, a több indokot is megjelölők esetében a legalacsonyabb sorszámú indok alapján.

Ezzel szemben több országban (Svédország, Kanada, Ausztrália, valamint 1994 óta az Egyesült Államok) további kritérium, hogy a válaszadó készen álljon – azonnal vagy négy héten belül – az elhelyezkedésre; nem állítják hierarchikus rendbe az indokokat, hanem vagy eleve a fő indokot tudakolják (Kanada, Írország, Svédország, 1983 óta Kanada), vagy az indokot (Japán, Norvégia); van, ahol csak a megfelelő munkaalkalom hiánya számít reményvesztettségi indoknak (Norvégia), s csupán Ausztráliában és Írországban értelmezik a reményvesztettségi indokokat az Egyesült Államok 1994 előtti gyakorlatához hasonlóan tágan; Kanadában és 1994 óta az Egyesült Államokban csak az minősülhet reményvesztettnek, aki az elmúlt négy hétben nem, az elmúlt hat hónapban viszont – Ausztráliában az elmúlt négy hétben – keresett állást, s Kanadában ez esetben is csak akkor, ha jelenleg azért nem keres, mert úgy véli, nincs betölthető állás; az országok egy részében előbb azt kérdezik meg, szeretne-e az illető elhelyezkedni, s ezután

³ 17 országra kiterjedő áttekintést ad a minősítési eljárásokról az OECD [1995] 2. B melléklete.

tudakolják a kereséstől való tartózkodásának indokát, míg másutt fordított a kérdések sorrendje stb.

Az egyes országok reményvesztettségi statisztikáinak közös vonásaként eszerint az elvi egyetértésen túl az emelhető ki, hogy a reményvesztettség *legkézenfekvőbb* változatait igyekeznek megragadni.⁴ Elsősorban azt a változatot, amikor az állástalanná vált személy egy idő után feladja a hiábavaló álláskeresést, és háztartásában eltartottá válik (esetleg háztartásának más tagját készítetve ezzel, pótlólagos dolgozóként, a munkaerő-állományba való belépésre). Ez az a változat, amelyet a reményvesztett dolgozó fogalmához leginkább társítani szoktak, s amelyet rendszerint úgy gondolnak el, mint amelyet elbocsátást követő tartós vagy tartósnak ígérkező munkanélküliség előz meg. Az elhelyezkedés kilátástalanságába ilyen módon beletörődők azok, akiket a reményvesztettség statisztikai értelmezése elsősorban szem előtt tart, s akik leginkább megfelelhetnek a korábbi álláskeresés nemzetközileg bővülő körben alkalmazott legszigorúbb kritériumának.

Az *ellenkező* póluson azok a legkevésbé nyilvánvaló esetek állnak, amelyek nem jelennek meg sem a reményvesztettségi, sem a munkanélküliségi statisztikákban. Ilyenek például a munkanélküliség elől nyugdíjazásba menekülők: a mai nemzetközi statisztikai gyakorlatban akkor sem minősülnek sem reményvesztettnek, sem munkanélkülinek, ha készek nyugdíjuk szüneteltetése árán is a munkavállalásra. Hasonló a helyzet azokkal az elhelyezkedni szándékozó és arra kész inaktív egyénekkal, akik munkalehetőség híján nappali iskolai továbbtanulással vagy felnőttképzésben való részvétellel késleltetik az álláspiacra való be- vagy visszalépést. Még ha aktívan keresnek is állást, elhelyezkedésre való készenlét hiánya címén a munkaerő-állományban részt nem vevők közé sorolódnak, s még csak nem is reményvesztettként – függetlenül attól, hogy akadhatnak közöttük, akik megfelelő munkaalkalomhoz jutva készek lennének abbahagyni a tanulmányaikat.

A két pólus közötti esetek minősítésében mutatkozó nemzeti sajátosságok pontos hatását lehetetlen felbecsülni, különösen, mert e sajátosságok mögött nemzeti mentalitásbeli és intézményi különbségek is állhatnak. (Például hogy az elhelyezkedési szándék meghíúsulása mennyiben számít szegyélni való egyéni kudarcnak, s mennyiben ildomos e kudarcért a körülményeket kárhóztatni; mennyire befolyásolja a munkanélküli-járadékra jogosult megkérdezetteket válaszaikban az a – jogos vagy indokolatlan – aggodalom, hogy elhelyezkedési szándékuk vagy készenlétük megszűntének megvállalásával elveszíthetik járadékukat⁵ stb.). Az egy-egy országon *belüli* változékonyság jelentőségét viszont szemlélteti, hogy az Egyesült Államokban 1993-ban az akkor érvényes minősítési kritériumok helyett az 1994-től érvényes kritériumokat alkalmazva, felénél kevesebb lett volna a reményvesztett dolgozó.⁶ A reményvesztettség mértékének és alakulásának nemzetközi összehasonlításában mindenesetre – mint minden ilyen tárgyú publikáció szerzői nyomatékosan figyelmeztetnek – roppant elővigyázatosságra van szükség.

⁴ Közös vonás még, de a munkanélküliek számbavételét is jellemzi, hogy a statisztikai minősítés nincs tekintettel az elhelyezkedni kívánók bérigényére. Pedig bérigényük realitásának mérlegelése híján a *reményvesztettek* elhelyezkedési szándékának komolysága még kevésbé vehető kézpénznek, mint az aktív álláskeresés ismérve alapján a munkanélkülieknek minősülőké.

⁵ Ez lehet *egyik* oka annak, miért mutatkozik az ökonometriai vizsgálatokban a járadékjogosultság a munkanélküliségből való kiáramlás valószínűségét csökkentő hatásának. (Egy másik kézenfekvő oka a járadék rezervációs bért növelő hatása.) Lásd például *Barron–Mellow* [1981].

⁶ Lásd *OECD* [1995].

Reményvesztett dolgozók az elméletben – munkaerő-piaci „világképek” és fogalomértelmezési változatok

Akárcsak a statisztikában, a munkaerőpiac elméletében sem alakult ki a reményvesztettség fogalmának egységes értelmezése. Sőt, e fogalom elméleti tartalma annyiban még problematikusabb is, hogy különféle értelmezési változataihoz nem kapcsolódnak pontos definíciók. Ráadásul nem tartozik a gyakran használt szakterminuszok közé, így pusztán a szövegkörnyezetek tanulmányozásából, amelyekben felbukkan, csak részlegesen és feltételesen bogyozható ki az értelmezése. Célszerű ezért azt *is* megvizsgálnunk, milyen értelmezés *adható* e fogalomnak a különféle elméleti modellek kontextusában, függetlenül attól, milyen gyakorisággal szokott ott előfordulni maga az elnevezés.

A fogalomrekonstrukció e kettős útját járva a reményvesztettség három, más-más „világképű” munkaerőpiaci modellekbe illeszkedő értelmezési változata körvonalazódik előttünk, amelyek – mint az *1. táblázatból* kitévnik – karakterisztikusan különböznek egymástól jelentéstartalmukban és elemzési státusukban.

1. táblázat

A reményvesztett dolgozó fogalmának elméleti értelmezésváltozatai

Elemzési státus	Jelentéstartalom	Metaforikus (képletes)	Formális (külsőleges)	Szubsztantív (lényegi)
Narratív (elbeszélő)		I.	?	?
Interpretatív (magyarázó)		?	II.	III.

Megjegyzés: A kérdőjeles cellák által reprezentált értelmezési változatok az általunk ismert munkaerőpiaci teóriák egyikébe sem tűnnek beilleszthetőnek.

I. Egyik változatában a reményvesztettség megjelölés *metaforikus–narratív* kategória; ebben a stilsztikai célzatú képletes jelentésváltozatban találkozhatunk vele leginkább, elsősorban *statikus munkaerő-kínálati* modellekben. A reményvesztettség tartalmi ismérvei itt semmiben sem különböznek a gazdasági inaktivitáséitól – ironikusan szólva, „a reményvesztettség mint állapot a gazdasági inaktivitás állapotának általános fogalmán belül az a változat, amelynek nincsenek *differentia specifikái*”. Tudniillik a reményvesztettség megjelölés itt eleve nem a gazdasági inaktivitás egy sajátos alesetének megragadására (más aleseteitől való megkülönböztetésére) szolgál, hanem az egyén gazdaságilag aktív, majd gazdaságilag inaktív állapota mint két állókép közötti átmenet – a „reményvesztés” – kvázitörténetté kikerekített elbeszélésének szöfordulata.

II. Másik jelentésváltozatában *formális–interpretatív* fogalom. Reményvesztett („marginális-átmeneti” munkavállaló) az a dolgozó, akinek a számára a gazdasági aktivitás szubjektív értéke éppen csak annyival marad alatta (van fölötte) a gazdasági inaktivitás szubjektív értékének, hogy a munkavállalási feltételek – főként a bérek és az álláshoz jutási esélyek – konjunkturális javulása (romlása) vagy egyéb, éppen tanulmányozni kívánt – szezonális, szabályozási stb. – feltételek módosulása odacsábíthassa az álláspiacra (eltaszíthassa az álláspiactól). Ez az értelmezés különösen a munkaerő-kínálat *életciklus-*

modelljeinek, illetőleg az *álláskeresősi* modelleknek⁷ a kontextusában kézenfekvő. Hogy a gazdasági aktivitás és inaktivitás szubjektív értéke közötti eltérésnek hol van az a küszöbe, ameddig még a gazdasági inaktivitás reményvesztettségként minősítendő állapot, ezekben a modellekben a vizsgálat céljának megfelelően kalibrálható – a gazdasági aktivitás konjunkturális ingadozásainak tanulmányozásakor például e küszöbérték: a munkavállalási feltételek konjunkturális hullámváltozásainak mértéke.

III. Végül, harmadik értelmezési változatában a reményvesztettség *szubsztantív-interpretatív* kategória, amely a reményvesztettséget – eltérően az előbbi értelmezésváltozattól – a ténylegesen létező munkaerőpiacok eredendően nem kompetitív működésében gyökerező s nem csupán mennyiségileg-fokozatilag, hanem minőségileg sajátserű állapotként fogja fel. Reményvesztett az, akinek a számára a gazdasági aktivitás szubjektív értéke meghaladja a gazdasági inaktivitás szubjektív értékét, s ezért hajlandó lenne a hasonló termelékenységgű dolgozóknál akár alacsonyabb bérért is munkát vállalni – mégsem alkalmazza. A reményvesztettség fogalmának ilyen értelmezése leginkább a munkaerő-piaci *diszkrimináció*, a *belső munkaerőpiac*, a *hatékony bér* és a *bennfentes-kívülálló*-ellentét modelljeinek, illetőleg bizonyos munkerő-piaci *jelzés-* és *szűrésteóriáknak* a kontextusába illeszkedik, amelyek mindegyikében a ténylegesen létező munkaerőpiacok (Kornai-féle értelemben vett) *normál egyensúlyi* állapotukban túlkínálatos és „állasadagolós” jellege képeződik le.⁸ (Ti. hogy a kialakult bérszinteken a hasonló potenciális termelékenységgű dolgozók közül egyesek munkaalkalomhoz juthatnak, mások alacsonyabb bérigényük ellenére sem – szemben, mondjuk, egy olyan utópisztikus munkaerőpiacal, ahol a munkaalkalmak állásigénylők közötti elosztása *a)* egyensúlyi bérszinteket eredményező árverésben vagy *b)* globális álláshelyhiány közepette ugyan, de sorshúzással dőlné el.)

E két utóbbi értelmezés ugyanakkor a reményvesztettségnek nem egymást kizáró, hanem egymást jól kiegészítő (komplementer) értelmezési változatai. Egyrészt, amíg a *szubsztantív-interpretatív* értelmezés a reményvesztettek *normál* állományának nagyságát és szociodemográfiai összetételét – a ki- és beáramlások egyensúlyi egyenlegét –, illetőleg ezek trendszerű vagy sokkszerű eltolódásait segíthet megvilágítani, addig a *formális-interpretatív* értelmezés a reményvesztettek közé való be- és a közülük való kiáramlások *konjunkturális* (szezónális, szabályozási stb.) eredetű *hullámváltozásait*, s az e hullámváltozásokból fakadó állományingadozásokat és összetétel-eltolódásokat. Másrészt, a két értelmezési változat kombinálódhat is egymással *szegmentált* munkaerőpiacokon, ahol a felső szegmentum „jó” álláshelyeiből gazdasági pangáskor kiszorulóak – legalábbis a pan-

⁷ A munkaerő-kínálat *életciklus*modelljeiben az egyének megkülönböztetik a munkaerő-piaci feltételek átmeneti hullámváltozásait a tartós változásoktól, s munkaerő-piaci részvételük időzítésével tudatosan igyekeznek e hullámváltozásokat a maguk javára kihasználni: a feltételek rosszabbodásakor csökkentik, fellendüléskor növelik munkaerő-piaci részvételüket. Az *álláskeresősi* modellekben az egyének akkor döntenek a munkaerőpiacra való belépés mellett, ha az álláskeresősi várható hozama meghaladja az álláskeresősi használandozat-költségét, s miután pangó munkaerőpiacra az álláskeresősi kisebb várható hozamú s ugyanakkor költségszerűbb, egy részük felhagyja a kereséssel: kivonul a munkaerőpiacról.

⁸ Gondolunk itt *1.* a munkáltatók, a munkavállalók és/vagy a vevők bizonyos munkavállalói csoportok tagjaival szembeni *előítéletén* alapuló, illetőleg *kínálatoldali* okból adódó (monopszón helyzetű munkáltatókkal szembeesülő munkavállalói csoportok eltérő bér rugalmasságú munkaerő-kínálata miatt), valamint a munkáltatók tökéletlen informáltsága folytán előálló *statisztikai* diszkrimináció teóriáira; *2.* az éppen foglalkoztatottak külső álláspályázók versenyével szembeni viszonylagos védettségét a munkáltatók *teljesítmény* fokozásra és/vagy *munkaerőcserélődés*-méréséklésre és/vagy *álláspályázóállomány*-javításra irányuló törekvéseiből és/vagy az éppen állásban lévő dolgozók állásban nem lévőekkel *nem szolidáris* magatartásából eredeztető *belsőmunkaerőpiac*-, *hatékonybér*- és *insider-outsider*-elméletekre; végül pedig *3.* a munkaerő-piaci *jelzés-* és *szűréseleméleteknek* arra a változatára, amelyik szerint a munkáltató – „olcsó húsnak híg a leve” alapon – hajlamos az álláspályázók potenciális *termelékenységére* a *bérigényükből* következtetni. Bár e teóriák mindegyike az „egyensúlyi feletti bérszint és állasadagolás” szindrómájának módszertani individualista magyarázatkísérlete, e címszóbeli áttekintésükből is nyilvánvaló, hogy egymást *nem teljesen átfedő munkavállalói* csoportoknak a reményvesztettség következik belőlük.

gási periódus várható tartamára – inkább maradnak állástalanok, semhogy osztozniuk kelljen az alsó szegmentum alacsony társadalmi státusú állásait betöltőinek a sorsában. (Lásd *Blinder* [1988].)

Visszaulva végül a reményvesztettség előző alfejezetben ismertetett statisztikai kritériumaira, nem nehéz felfedezni, hogy e kritériumok nem efféle komplementer elméleti értelmezéseket egyesítő, hanem *eklektikus* reményvesztettség-fogalmak operacionalizálására irányuló kísérletek termékei, amelyekben a reményvesztettség itt körvonalazott értelmezési változatainak elemei *ad hoc* módokon kombinálódnak.

Reményvesztett dolgozók a statisztikai tények tükrében – a munkaerő-állomány számkivetettjei?

Áttekintésünket két nagyszabású nemzetközi összehasonlító vizsgálat legfontosabb megfigyeléseinek ismertetésével zárjuk. Az egyik hét OECD-tagország 1984–1985. évi, a másik tizenhét ország 1992–1993. évi adataira támaszkodott (*OECD* [1987] és [1995]).

E vizsgálatok szerint a reményvesztett dolgozók *száma* az országok nagy többségében csupán harmad-negyedakkora, mint a munkanélkülieké, s csak a legalacsonyabb munkanélküliségű egy-két országban közelíti meg a munkanélküliek számát. A munkanélküliségi ráta általános emelkedésének hatását kiszűrve, létszámukban sehol sem tapasztalható egyértelmű *trendszerű* változás, *konjunkturális* ingadozás viszont szinte mindenütt, bár gyengébb, mint a munkanélküliek számában. A reményvesztettség gyakoribb és konjunktúraérzékenyebben alakul a nők körében.

Reményvesztettségük okaként az „egyéni indokokkal” szemben szinte mindenütt és mindig „álláspiaci tényezőkre” hivatkoznak többen. Az okok megoszlása nem mutat trendszerű eltolódást, ciklikus ingadozást is csak kivételképpen.⁹ Nemek között nincsen érdemleges különbség a reményvesztettség indoklásában.

Kevésbé egyöntetűek a tapasztalatok a reményvesztettséget megelőzően betöltött legutóbbi *állásból* való kikerülés okát illetően. Az országok egyik felében „nem gazdasági”, másik felében „gazdasági okok” dominálnak, az előbbieken nem mutatkozik az okok megoszlásában konjunkturális ingadozás, az utóbbiakban – különösen a férfiak körében – igen; legutóbbi állásukból való kikerülésüket a reményvesztettek mindenütt nagyobb arányban tulajdonítják gazdasági okoknak, mint a munkaerő-állományon kívüli többi elhelyezkedni kívánó állástalan, ez a különbség azonban az utóbbi országokban jóval nagyobb.

A reményvesztett dolgozók számának cikluspárhuzamos ingadozása s az álláspiaci tényezőkre való hivatkozás túlsúlya egyaránt azt sugallja, hogy viszonylag erős – a munkaerő-állományon kívüli többi (elhelyezkedésre készen nem álló) elhelyezkedni kívánónál szorosabb, a munkanélküliekhez hasonlóan szoros – szálakkal kötődnek a munkaerőpiac-hoz: túlnyomórészt álláspiaci okokból hagyván el a munkaerőpiacot, várják az alkalmat, hogy az álláspiaci feltételek javulása esetén visszalépjenek a munkaerő-állományba. Ezt a feltételezést azonban, amely mindmáig rányomja a bélyegét a reményvesztettséggel kapcsolatos közgazdasági gondolkodásra, sem az 1983–1984., sem az 1992–1993. évi adatok részletesebb elemzése nem támasztja alá.

⁹ Ilyen kivétel az Egyesült Államok, ahol emellett – mint *Finegan* [1981] megállapítja – ciklusérzékenységre tapasztalható az „egyéb egyéni okként” elégtelen iskolázottságukra, szaktudásukra hivatkozók számában is, feltehetőleg mert a munkanélküliség csökkenésekor a munkáltatók e tekintetben enyhítenek a felvételi követelményeiken. (A reményvesztettek számának és a reményvesztettség okok megoszlásának konjunkturális ingadozásaira többen már az 1970-es években felfigyelték – az Egyesült Államokra lásd például *Flaim* [1973], illetve *Ondeck* [1978] hasonló módszerrel makroadatokon végzett vizsgálatait, illetőleg az Egyesült Királyságra *Wachter* [1977] ugyancsak makroadatokat elemző munkáját.)

Először is, a gazdasági pangás periódusaiban reményvesztetté *válók* között rendszerint nemhogy – mint e feltételezés alapján várnánk – nagyobb volna, kisebb azok aránya, akik utólagos beszámolójuk szerint a közelmúltban *állásban* voltak, mint a *teljes* reményvesztett állományban.

Elvileg elképzelhető ugyan, hogy elhúzódo recesszió kezdetén állásukat elvesztő egyének azután válnak reményvesztetté, hogy előbb hosszú időn át hiába próbálkoztak álláskereséssel, s ezért nem számolhatnak be közelmúltbeli állásról. Ezt valószínűsíti, hogy a reményvesztetté válóknak eleinte valóban az aránynál nagyobb hányada kerül ki azok közül, akik nemrégiben még állásban voltak, s a pangás későbbi időszakában, fokozatosan csökken ez a hányad a reményvesztett állományon belüli arány alá. Csakhogy a recessziós időszakok új reményvesztettjei között azok aránya is éppen csak eléri a teljes reményvesztett állományon belüli arányt, akik közelmúltbeli *álláskeresésről* számolnak be. Azt is figyelembe véve, mennyire könnyű álláskeresőnek számítani,¹⁰ ezek a megfigyelések inkább a munkaerőpiachoz való laza kötődésre vallanak.

Másodszor, a reményvesztettek munkaerő-piaci kötődésével kapcsolatos feltételezéseket a reményvesztettek köréből való *ki-* és az oda való *beáramlások* féléves időközönkénti nyomon követése sem erősíti meg.

Gazdasági státusuk *későbbi* alakulása tekintetében a reményvesztettek – szemben a munkanélküliek és a reményvesztettek számának konjunkturális ingadozásai közötti pozitív kapcsolat sugallta feltételezéssel – viselkedési és statisztikai jegyeikben kevéssé hasonlítanak a munkanélküliekhez, és kevéssé különböznek a munkaerő-állományon kívüli többi elhelyezkedni kívánótól. Ez utóbbiakhoz hasonló valószínűséggel – bár kisebb sikeresséssel – lépnek be a későbbi megfigyelési időpont(ok)ig a munkaerőpiacra. Belépésük valószínűsége kisebb, mint ez utóbbiakon belül azoké, akik ugyan nem állnak készen az elhelyezkedésre, de vagy korábban kerestek állást, vagy iskolai tanulmányaik befejezése előtt állnak.

Ami a reményvesztett státusba való *beáramlást* illeti, igaz ugyan, hogy minél hosszabb munkanélküliséget követ a munkaerő-állományból való kiválás, annál nagyobb arányban jelent reményvesztetté válást, ami a sikertelen álláskeresés jelentőségét sugallja a reményvesztetté válásban.¹¹ Ezt azonban szembesíteni kell a további megfigyeléssel, hogy egyrészt a reményvesztettek csekély hányada található legközelebb is a remény-

¹⁰ *Hughes-McCormick* [1990] ennek tudják be, hogy szemben az álláskeresés munkáltatói kapcsolatfelvételt is igénylő, költségesebb változataival, az ennél jóval tágabb ILO-definíció szerinti álláskeresés – legalábbis az általuk vizsgált Egyesült Királyságban – csak kétévi munkanélküliséget követően esik hirtelen vissza. (E tágabb definíció az állásajánlatokról való tájékozódás közvetlen ráfordításokat alig igénylő, a munkaerő-felmérések számára gyakorlatilag ellenőrizhetetlen és a munkaerőpiac állapotát közvetlenül nem befolyásoló olyan változatait is magában foglalja, mint például az újságok álláshirdetéseinek böngészése vagy a rokonoktól, ismerősöktől való tudakozódás. Kérdéses, vajon e változatok valóban elfogadható bizonyossággal tanúsítják-e az elhelyezkedési szándék komolyságát, s nem pusztán a bérjárlatok eloszlásáról való előzetes tájékozódást szolgálják – esetleg csupán a család és ismerősök elvárásainak való formális megfelelést.) Elgondolkodtató a hivatkozott tanulmányban az a megfigyelése is, hogy az összes elhelyezkedni kívánó és kész egyének körében az ILO-definíció szerinti álláskeresési ráták nem hogy – mint várnánk – alacsonyabbak lennének, valamivel magasabbak a depressziós övezetekben.

¹¹ A munkanélküliség időtartamának és az álláskeresés sikerességének negatív kapcsolata ugyanakkor éppúgy fakadhat abból, hogy *szaktudás-leépülés* vagy a tartós munkanélküliség *stigmatizáló* hatása (munkáltatói diszkrimináció) folytán a hosszabb ideje munkanélkülieknek nehezebb állásajánlathoz jutniuk – romlik az álláskeresésük termelékenységé –, mint abból, hogy a jobb elhelyezkedési esélyű és mozgékonyabb, illetőleg eltökéltebb elhelyezkedési szándékú s ezért intenzívebb álláskeresést folytató munkanélküliek gyorsabban álláshoz jutnak, s főként *eleve kisebb* elhelyezkedési valószínűségű egyének maradnak tartósan munkanélküliek. (Lásd például *Hughes-McCormick* [1990].) Ugyancsak efféle szelekciós torzítás magyarázhatja a munkanélküliségi időtartam és a rezervációs bér pozitív kapcsolatának paradoxonát: miután az alacsonyabb rezervációs bérű munkanélküliek jutnak hamarabb munkalehetőséghez, a hosszabb időn át munkanélküliek nagyobb valószínűséggel kerülnek ki a magasabb rezervációs bérű egyének közül.

vesztett dolgozók között. Másrészt az álláskeresőssel felhagyó munkanélküliek döntően nem reményvesztettként kerülnek ki a munkaerő-állományból, s nagyobb részük később elhelyezkedési szándékot sem jelez.¹²

Az ismertetett eredmények komoly kétségeket támasztanak az iránt, hogy a nyugati országok statisztikáiban reményvesztettnek minősített dolgozók (különösen ahol e minősítésnek nem kritériuma a korábbi álláskereső és/vagy közelmúltbeli állás) elfogadhatóan reprezentálnák az inaktív lakosság munkaerőpiachoz leginkább kötődő és/vagy a munkaerő-állományból gazdasági okok folytán kiszorult csoportját. Tekintettel e csoportok hiteles azonosításának bevezetőkben jelzett nagy gazdaság- és foglalkoztatáspolitikai horderejére, e kétségek miatt is sürgető feladat a statisztikailag megragadható reményvesztettség mai magyarországi tartalmának tényszerű vizsgálata.

Hivatkozások

- BARRON, J. M.–MELLOW, W. [1981]: Changes in labor-force status among the unemployed. *Journal of Human Resources*, 16. évf. nyári sz. 427–441. o.
- BLINDER, A. S. [1988]: The challenge of high unemployment. *American Economic Review, Papers and Proceedings*, 78. évf. májusi sz. 1–15. o.
- CLARK, K. B.–SUMMERS, L. H. [1979]: Labour market dynamics and unemployment: a reconsideration. *Brookings Papers on Economic Activity*, 1. sz. 13–60. o.
- FINEGAN, T. A. [1981]: Discouraged workers and economic fluctuations. *Industrial and Labor Relations Review*, 35. évf. 1. sz. 88.102. o.
- FLAIM, P. A. [1973]: Discouraged workers and changes in unemployment. *Monthly Labor Review*, 96. évf. 3. sz. 8–16. o.
- HUGHES, G.–McCORMICK, B. [1990]: Measuring unemployment and cyclical participation in the British labour market. *Scandinavian Journal of Economics*, 92. évf. 2. sz. 247–269. o.
- MINCER, J. [1966]: Labor-force participation and unemployment: a review of recent evidence. Megjelent: *Gordon R. A.–Gordon, M. S. (szerk.): Prosperity and Unemployment*, John Wiley and Sons, New York.
- MINCER, J. [1971]: Determining who are the hidden unemployed. *Monthly Labor Review*, 96. évf. 3. sz. 27–30. o.
- MORTENSEN, D. T. [1986]: Unemployment insurance and job search decisions. *Industrial and Labor Relations Review*, 30. évf. 7. sz. 505–517. o.
- OECD [1987]: On the margin of the labour force: an analysis of discouraged workers and other non-participants. *Employment Outlook*, 6. fejezet, 142–220. o.
- OECD [1995]: Supplementary measures of labour market slack: an analysis of discouraged and involuntary part-time workers. *Employment Outlook*, 2. fejezet, 44–97. o.
- ONDECK, C. M. [1978]: Discouraged worker's links to jobless rate reaffirmed. *Monthly Labor Review*, 102. évf. 10. sz. 40–42. o.
- WACHTER, M. L. [1977]: Intermediate swings in labour force participation. *Brookings Papers on Economic Activity*, 2. sz. 543–576. o.

¹² Az Egyesült Államok adatait vizsgálva *Clark–Summers* [1979] már korábban felfigyeltek arra, hogy az egyes munkaerő-felméréseket követően a munkaerő-állományt elhagyó munkanélkülieknek csupán hatoda-hetede minősül a későbbi felmérésekben reményvesztettnek.